

RONDON EEN SYNAGOGGE

IETS OVER JOODS HOOGEVEEN

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2015

albertmetselaar@home.nl

“In 1691, en misschien reeds vroeger, woonde de Joodse koopman Michiel te Hoogeveen. Nadere informatie ontbreekt. Dertien jaar later worden twee hoofden van Joodse gezinnen genoemd, namelijk Joël Mozes en Mozes. Ook van de Joden, die in de nu volgende jaren te Hoogeveen woonden, vinden we alleen de naam meegedeeld. Hun aantal nam geleidelijk iets toe en dit bewijst, dat het kerspel Hoogeveen zich niet op het Drents standpunt plaatste, van niet meer dan drie Joodsche gezinnen, eventueel ongehuwde Joden, toe te laten.”

De tekst is uit de eerste uitgebreide studie over de Joodse gemeenschap van Hoogeveen. De tekst is van Albert ten Heuvel. Hij schreef dit in 1925 samen met rabbi L.Potsdammer. De eerste jaren van Joods leven in Hoogeveen kunnen we typeren als jaren van onzichtbaarheid. Er was geen synagoge, en we weten amper of niet wie er woonden. Er zijn weinig bronnen en de Joodse gemeenschap blijft daar ook nog vaak buiten. Dat verandert zo rond 1755. Dan zijn er voldoende mannen om religieuze bijeenkomsten te houden. Het moet allemaal begonnen zijn in een huiskamer of op een deel bij een van die mannen. Een kleine gemeenschap, die tegen het eind van de 18^e eeuw zover was dat er een ruimte gehuurd kon worden. Een eerste synagoge. Die synagoge zat aan de Hoofdstraat, achter wat we nu kennen als het pand van Halfords. Ooit was dit hotel Frederiks. Ten Heuvel en Potsdammer zeggen ervan: *“in het laatst van de 18^e*

eeuw werden de godsdienstoefeningen gehouden in een gehoord lokaal, dat uitkwam in de gang achter het tegenwoordige hotel Frederiks". Ze voegen er nog aan toe dat vooral in de 70'er jaren van de 18^e eeuw veel Joden naar Hoogeveen kwamen. Als we die mededelingen bij elkaar optellen dan komen we tot de conclusie dat de huiskamergemeente in de 70'er jaren of daaromtrent – laten we het voorzichtig houden – een eigen ruimte kreeg. Maar dat eigen moeten we wel met een korreltje zout nemen, want het was een gehoord zaaltje. We stellen ons zo voor dat de mensen alles wat ze nodig hadden op de sabbat iedere keer weer mee moesten nemen en na afloop volledig opbergen. Anders was dat zaaltje voor derden onverhuurbaar.

De mensen in Hoogeveen hadden het niet zo op Joden. Niet alleen in Hoogeveen trouwens. Godsdienstvrijheid hadden we niet in Drenthe, gedogen kon alleen als iets niet echt opviel. Alles ging een beetje op zijn Drents, en dat is op godsdienstig gebied een kruising tussen de titel van een boek van Jan de Hartogh en de leus van de provincie Zeeland: Schipperen met God en zorgen dat je al worstelende bovenkomt. Zo hadden we ook voor de Joodse gemeenschap eigen regels, en daarop had Hoogeveen weer uitzonderingen. Waar overal in Drenthe de Joodse begraafplaats bijvoorbeeld buiten het dorp lag, lag die bij ons gewoon bij de christelijke kerk. Niet omdat we daarmee de Joden integreerden, nee, dat was omdat dat goedkoper was. De grond was toch al beschikbaar gesteld om te begraven, dus zo hoefde je geen extra grond aan de handel te onttrekken. Hoogeveen had zo zijn eigen regels rondom de aanwezigheid van Joden, en rondom de acceptatie ervan in de samenleving. Ze mochten er dan wel zijn, maar niet teveel, en als het aankwam op onze eigen veiligheid, bijvoorbeeld bij het nachtwacht lopen, mochten ze wel meebetalen, maar niet zelf wachtlopen. Ergens vertrouwden we die mensen niet, die niet gewoon naar de gewone kerk gingen. Dat bovenkomen gebeurde in de Franse Tijd. Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap waren holle leuzen, zagen we al gauw in Hoogeveen, want je kon er alleen gebruik van maken als je trouw beloofde aan het Patriottische systeem. In ieder geval was er godsdienstvrijheid, en dat was pure winst voor de Joodse gemeenschap.

In 1799 werd de grond gekocht waarop we nu de voormalige synagoge vinden, de huidige kerk van de Baptistengemeente De Schutse (foto). De eerste synagoge werd een feit. Het werd het begin van een eeuw van bloei voor het Hoogeveense Jodendom. Een van de centrale figuren van de Joodse gemeenschap uit die jaren was Simon Salomons Wijnberg. Zijn graf is bewaard, op het hoekje Joodse begraafplaats bij de Hervormde kerk. Vertaald lezen we op zijn steen: *"Hier rust de man wiens mond zich opende voor wijze woorden en die G'd eer betoonde met zijn keel (= als voorganger). Met zijn handen (volvoerde hij) het bloed van de besnijdenis en giften en weldadigheid deed hij naar vermogen; hij leefde als behoeder der syna-goge en als herder van zijn kudde; de weledele heer Simon, zoon van Mesjoelam, zijn aandenken zij ten zegen; hij overleed op de dag van de vooravond van de heilige Sabbat, 28 Siewan (= 5de maand) en hij werd begraven op zondag 5576 (= 1816). TNSBH (= Moge zijn ziel gebundeld worden in de bundel van het eeuwige leven)."* De symbolen op de steen illustreren dat de overledene mohel, besnijder was, en tekiejah, iemand die blies op de sjofar, de ramshoorn. De pakweg 30 Joodse gezinnen die rond 1819 in Hoogeveen woonden hadden in 1848 al door dat die synagoge veel te klein werd. Met steun van de Hoogeveense gemeenschap, de Algemene Compagnie van 5000 Morgen en de familie Van

Holthe tot Echten werd een nieuwe synagoge gebouwd. Deze werd ingewijd in 1865. Het huidige gebouw. Rond 1892 was het aantal gezinnen tot boven de 100 geklommen. Joods leven in Hoogeveen leek niet meer weg te denken in die plaats. Leek, want er kwamen veranderingen waar men geen greep op had. Na 1892 vertrokken veel Joden naar elders, vooral naar Amsterdam. Op 1 januari 1924 telde men 254 zielen, minder dan de helft van het aantal mensen uit 1892.

Aan de Zuiderweg vinden we de tweede Joodse begraafplaats. Daar vinden we ook enkele graven van opvolgers van Simon Salomons Wijnberg. De oudste steen van een sjofar-blazer op deze tweede Joodse begraafplaats is die van David van Buuren (1819-1859). We zien zijn functie op de grafsteen gesymboliseerd door een gebeitelde sjofar. Dat zien we ook bij de andere blazers. Salomon Philips Wijnberg (1831-1904) was zijn opvolger. Op zijn steen lezen, als we het vertalen: *“Hier is begraven “ een oprecht en rechtschapen man” (Job 1:1), die meer dan 40 jaar sjofarblazer was op Rosj Hasjana: de heer Mesjoellam, zoon van de heer Oeri. Hij stierf in de nacht van de heilige sabbat 27 Sjevat en werd begraven op zondag 28 ervan, 664 volgens de kleine telling (dat wil zeggen zonder het duizendtal). Moge zijn ziel gebundeld zijn in de bundel van de levenden! Hier rust Salomon Ph Wijnberg. Overl. 27 Sebat (= 12 februari) 5664. In den ouderdom van 72 jaren.”* De derde steen van een blazer is die van Jezaja van Buuren (1854-1919). Jezaja was een zoon van David van Buuren. David was getrouwd met Sippora, de dochter van Philip Simons Wijnberg, op zijn beurt weer een zoon van de eerder genoemde blazer Simon Salomons Wijnberg. Salomon Philips Wijnberg was ook een zoon van Philip Simons Wijnberg. Van Philip is geen grafsteen bewaard of bekend. Ook hij zal de sjofar hebben geblazen. Philip was een zoon van Simon Salomons Wijnberg. Zo hebben we dus vijf blazers, familie van elkaar, die van de Franse Tijd tot 1919 via de sjofar en andere functies de synagoge hebben gediend. Daarna werd dit – voor zover bekend – gedaan door de rabbijnen.

Tot 1854 kende de gemeente diverse voorgangers, kortdurend aan de gemeente verbonden, maar waren het vooral de Joodse broeders zelf die de gemeente leidden. Een zeer bekende voorganger was Samuel Benedictus Kolthoff. Een zoon van hem nam dit werk later over. In 1854 kwam de eerste kundige en behoorlijk opgeleide leraar. De rabbijnen sindsdien waren: S.Salomons (1854-1864), Levie Italie (1864-1866), Mozes Koekoek (1866-1896), B.de Lange (1896-1920), Lion Potsdammer (1821-1928) en Isaac Philipson (1928-1942). Van de laatste is het zeker dat hij ook de sjofar blies.

De vervolging in Hoogeveen begon al op 16 mei 1940. Op het gemeentehuis van Hoogeveen werd door burgemeester Tjalma een brief ondertekend. De Joodse bevolking moest zich zaterdag 18 mei melden bij de Duitse wacht, Schutstraat 112. Bij de brief hoorde een lijst, een uittreksel van het bevolkingsregister. Onder leiding van burgemeester Tjalma werden alle Joodse personen bij voorbaat al gemeld. Het Duitse ambtelijke apparaat kon simpelweg controleren welke Joodse Hoogeveners aanwezig waren, waar ze woonden en wie niet aanwezig waren. De lijst is ook zo gebruikt. Aantekeningen bij deze lijst geven aan dat enkele Joodse inwoners overleden zijn of niet meer in de gemeente te vinden. De eerste lijst gaf aan wat er daarna zou gebeuren. Alle maatregelen werden trouw uitgevoerd. De mannen van de Joodse gemeenschap werden opgeroepen voor werkkampen. En toen kwam die oproep om te vertrek-

ken, in de nacht van 2 op 3 oktober 1942. In het archief op het gemeentehuis is nog altijd een lijstje met namen van politiemannen. We zien wie waar aan de deur zou komen, om te zien of men wel vertrokken was. De politie begeleidde het transport. In het archief van de gemeente vinden we ook lijsten met namen van nieuwe bewoners van de verlaten panden. De serie lijsten werd afgerond met de namen van hen die niet weer terug zijn gekomen. Ze kwamen op het gedenkteken aan de Zuiderweg, bij de Joodse begraafplaats. Eén lijst ontbrak. Die met de namen van de 42 overlevenden. De Joodse burgers van Hoogeveen die terugkeerden. Hun huizen waren inmiddels bewoond. Ook die lijst is er. De panden werden toegewezen aan derden door de chef van de gemeentepolitie.

De synagoge werd in de oorlog gebruikt voor de opslag van Joodse goederen. Dit was al gebeurd onder burgemeester Tjalma, onder wiens verantwoordelijkheid ook woningen werden ontruimd. Een deel van de goederen van de weggevoerde Joodse gemeenschap lag in een houtstek aan de Willemskade. De goederen in de synagoge werden geleidelijk door de gemeente Hoogeveen gesorteerd. Tijdens een onderbreking van deze werkzaamheden werd, zonder voorkennis van de gemeente, het gebouw op last van een Duitse instantie leeg gehaald, waarbij ook de vloeren en de lambriseringswerken werden uitgetrokken. Aldus meldde burgemeester Veldhuis op 7 december 1944 aan het hoofd van de Nederlandse Volksdienst. Hoezeer de coördinatie van dit alles bij de gemeente lag, blijkt wel uit een gemeentelijk financieel overzicht over het dienstjaar 1944. We lezen over het dichtmaken van de 'Joodse kerk', het ontruimen van de woning van rabbi Philipson, het vervoer van zijn goederen, kosten voor reparatie van zijn woonhuis (zodat er anderen in konden wonen), kosten voor verzegeling van gebouwen en kosten voor het verwijderen van de ruiten van de synagoge. Bij wijze van 'grap' en pure vernedering werden er door Duitsers varkens door het gebouw gejaagd.

We gaan in Polen werken, vertelde rabbi Philipson aan een Hoogevener die hem aansprak op het station, op de late avond van die 2^e oktober. De gemeenschap keerde niet terug. De overlevenden waren met te weinig om opnieuw gebruik te kunnen maken van de synagoge. Het gebouw bleef, maar hoe, dat is een wonderlijk verhaal. Vanuit Joodse hoek is wel verteld dat de christenen gebruik maakten van de situatie en goedkoop aan een gebouw wisten te komen. Onder Christelijke Hoogeveners ging het verhaal dat de Joodse gemeenschap zo dankbaar waren voor wat Christenen in de oorlog voor onderduikers hadden gedaan, dat de synagoge voor het symbolische bedrag van een gulden van eigenaar verwisselde. Beide verhalen kloppen niet. Het kwam tot een splitsing in de Gereformeerde Kerk. Zo ontstond de Vrijgemaakt Gereformeerde Kerk. De kerkenraad van die nieuwe kerk was op zoek naar een kerkgebouw. Men liet het oog vallen op de synagoge. Een commissie ging in onderhandeling met de vertegenwoordigers van de Joodse gemeenschap. Hun zegsman was een ouderling. Hij rapporteerde aan de kerkenraad dat de prijs wel eens op f 11.000,- zou kunnen komen te liggen. De kerkenraad ging schoorvoetend akkoord. In een later stadium kocht hij zelf de kerk. Hij zou van zijn Joodse onderduikers nog geld krijgen, zo vertelde hij. Omdat die hem niet betaalden, zou zijn kerk hem extra voor het gebouw moeten betalen. Nieuwbouw was duurder dan de verwaarloosde synagoge herstellen. Akkoord. Zo werd de synagoge na de oorlog een kerk. Later kwam er een Baptistengemeente in het gebouw. 'De Schutse', deel van de Unie van Baptistengemeenten.

Heden ontvingen wij de
treurige tijding dat onze lieve
Zoon, Broeder, Kleinzoon,
Zwager en Neef,

SIMON POLAK,

is gesneuveld.

Uit aller naam:

S. POLAK.

Hoogeveen, 8 Aug. 1940.

Hoofdstraat 55.

Liever geen bezoek.

De eerste dode van de Joodse gemeenschap van Hoogeveen, tijdens de Tweede Wereldoorlog, was Simon Polak. Zijn laatste panische uren werden doorverteld door veteranen, die begaan waren met zijn lot. Simon Polak was bij de soldaten die de linie moesten verdedigen die midden over de Grebbeberg liep. Toen de eerste Duitse soldaten voor de berg stonden en de gevechten daar op gang kwamen, raakte hij helemaal in paniek. Hij kende de verhalen van de Duitsers en hun Jodenhaat, vertelde hij, en was letterlijk doodsbenauwd, nu diezelfde Duitsers voor de berg stonden. Wat zou er met hem gebeuren, als ze oprukten? Hij raakte zo overstuur, dat hij 'helemaole gek' werd, zo vertelden de veteranen later. Gevolg was dat de andere soldaten opdracht kregen om hem op te sluiten in een bunkertje, in de linie op de berg. Deze linie werd versterkt met terugtrekkende troepen, maar tijdens de hevige gevechten van de 13^e mei 1940 bleek hij niet te houden. De soldaten kregen bevel zich terug te trekken, wat ze dan ook deden, in chaos en paniek. Niemand dacht meer aan Simon Polak, die achterbleef, opgesloten in het bunkertje. "De Duitsers hebt der zo wat granaten bij in egoïd", vertelde een veteraan later. Simon kon geen kant op. De namen van 165 vermoorde Joodse Hoogeveeners staan op een gedenksteen aan de Zuiderweg en zijn opgenomen in een aparte tekst.

KONINKRIJK
DER NEDERLANDEN

S. POLAK

SOLD. 1-II-19 R.I.

3 - 6 - 1912

13 - 5 - 1940

תמצרה